

Asia: VN/1646/2020

Lausuntopyyntö sosiaaliturvkomitean välimietinnöstä

Lausunnonantajan lausunto

1. Sosiaaliturvalainsäädännön yhtenäistäminen (välimietinnön ehdotukset 1 ja 2)1.1 Aiheuttavatko etuuksien erilaiset hakuajat ongelmia? Jos aiheuttavat, niin millaisia ja missä etuuksissa? Mitä mahdollisia vaikutuksia etuuksien hakuajojen yhtenäistämällä voisi olla?

Hakuajojen harmonisointi olisi lähtökohtaisesti sosiaaliturvaa saavan henkilön edun mukaista. Tällöin henkilö voisi paremmin hahmottaa ja ennakoida sitä, milloin etuutta on haettava. Vaikka etuuksien hakuajojen yhtenäistäminen olisi lainsäädäntötoimena varsin yksinkertainen, asettaa se kuitenkin vaatimuksia myös etuusasioiden ratkaisemiselle ensiasteen käsittelynä, johon tulee lainsäädäntövaiheessa varautua. Ottaen huomioon toimeentulotuen luonteen viimesijaisena taloudellisena tukena toimeentulotuen hakuajojen ei voida yhtenäistää.

1.2 Aiheuttavatko etuuksien erilaiset tulo- ja palkkakäsitteet ongelmia? Jos aiheuttavat, niin millaisia ja missä tilanteissa? Mitä mahdollisia vaikutuksia tulo- ja palkkakäsitteiden yhtenäistämällä voisi olla?

Tulo- ja palkkakäsitteiden yhtenäistäminen on kannatettava tavoite. Asukkaiden kokemat epäselvyydet tai vaikeudet ymmärtää nykyisiä tulo- ja palkkakäsitteitä voivat johtaa hakemusten lisääntyvään käsittelytarpeeseen. Toisaalta väärinymmärrykset voivat jopa johtaa etuuksien alikäyttöön mikäli hakijalle jää käsitteiden tulkinnanvaraisuudesta johtuen epäselväksi oikeutensa tiettyyn etuuteen. Todennäköisesti tulo- ja palkkakäsitteet haastavat myös ammattilaisten osaamista ja vaativat nykyistä enemmän täydennyskouluttamista. Ne voivat vaikeuttaa monialaisen yhteistyön sujumista, sillä käytetyn kielen ja erikoissanaston erojen tai käsityserojen on todettu hankaloittavan eri alojen ammattilaisten mahdollisuuksia työskennellä samaan suuntaan yhteisen asiakkaan asiassa. Tulo- ja palkkakäsitteiden yhtenäistämässä olisi varauduttava ammattilaisten kouluttamiseen sekä panostettava selkokieliseen tietoon.

2. Toimeenpanon monimutkaisuus ja digitalisaation mahdollisuudet (välimietinnön ehdotukset 3 ja 4)2.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 3 valmistelussa?

Ehdotus on pääpiirteissään kannatettava. Kuitenkin on keskeistä huomioida, että kaikki sosiaaliturvan järjestämisen kannalta merkityksellinen tieto ei ole luonteeltaan rakenteistettavaa. On tärkeää, että erityisesti sosiaalihuollon järjestämiseen liittyvä tieto voidaan säilyttää ja siirtää laadullisessa muodossa.

2.2 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 4 valmistelussa?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos katsoo, että on keskeistä huolehtia, että mietinnössä kuvattu digitalisaation strategia perustuu aidosti asiakkaiden tarpeisiin. Digitalisaation strategiassa tulee huomioida riittävällä tavalla ne henkilöt, jotka eivät pysty tai jotka ovat haluttomia asioimaan digitaalisesti. Osana digitalisaation strategiaa olisi tarkoituksenmukaista tarkentaa sekä automaattisen päätöksenteon juridisia reunaehtoja että jäsentää erityisesti viranomaiseen pääsyn näkökulmasta, mitä yhdenvertaisuusperusoikeuden täysimääräinen turvaaminen edellyttää asiointitapojen järjestämiseltä.

Keskeistä on, että saavutettavuutta ei arvioida ainoastaan digitaalisen saavutettavuuden kysymyksenä. Myös digitalisaatio voi tuottaa nk. häiriökysyntää - digitalisaatio voi toimia joillakin asiakasryhmillä silloin, kun asiakkaiden tarpeet ovat yksinkertaisia, ennustettavia ja toistettavissa.

Pikassos korostaa myös, että alueiden mahdollisuudet digitalisaation systemaattiseen hyödyntämiseen vaihtelevat sekä tietojärjestelmien että ammattilaisten valmiuksien näkökulmista.

3. Työkykyyn ja työkyvyttömyyteen liittyvät etuudet (välimietinnön ehdotukset 5, 6 ja 7) 3.1 Onko eri etuuksia ja eläkkeitä koskevien lakien työkyvyttömyyden käsitteissä epätarkoituksenmukaisia eroja ja jos kyllä, niin millaisia?

Työkyvyttömyys -käsitteiden epäyhtenäisyys tuottaa eittämättä inhimillisestä näkökulmasta hankalia, yksilön taloudellista toimintakykyä haastavia tilanteita. Kuten mietinnössä todetaan, työkyvyn tukea olisi keskeistä vahvistaa myös etuusjärjestelmää saumattomammaksi kehittämällä. Nykyään työkyvyttömyyden asiakas joutuu usein keskittymään vain etuudella olemiseen tai sillä pysymiseen, mikä johtaa kuntoutumisen kannalta epätarkoituksenmukaisiin lopputuloksiin ja kuntoutujan tilanteen heikentymiseen.

Pikassos esittää, että työ- ja toimintakykyä oleellisesti heikentävä päihde- tai riippuvuussairaus otettaisiin huomioon työkyvyttömyyttä määriteltäessä. Päihderiippuvuudessa ei ole kyse yksilön valinnasta, vaan vakavasta – usein henkeä uhkaavasta – sairaudesta, jolloin on kohtuutonta odottaa, että vakavaa päihde- tai riippuvuussairautta sairastava olisi työmarkkinoiden käytettävissä. Vaikeaa päihde- tai riippuvuussairautta sairastavien etu ei ole työvoimaviranomaisen kanssa asiointi, vaan tarkoituksenmukaisen tuen, hoidon ja kuntoutuksen saaminen ja saavuttaminen oikea-aikaisesti.

Eriyisen vahingollisia tilanteita etuuslainsäädännön vaihtelevat työkyvyttömyyskäsitteet aiheuttavat taloudellisesti ja sosiaalisesti kaikista haavoittuvimmassa asemassa oleville henkilöille, jotka sopivan etuuden puuttuessa joutuvat turvaamaan toimeentuloaan viimesijaisella taloudellisella tuella.

Äärimmäisen kapeat taloudelliset toimintamahdollisuudet eivät tue työkykyä tai sen säilyttämistä ja palauttamista. Pitkäaikaisesti toimeentulotuella ensisijaisen etuuden puutteen vuoksi olevien henkilöiden oikeusturvan kannalta on ongelmallista, että nykytilanteessa vastuu työkyvyn arvioinnista jää yksittäisille Kelan ratkaisuasiantuntijoille tai sosiaalihuollon ammattihenkilöille, mikäli etuuslainsäädännössä asetetut määritelmät työkyvyttömyydestä eivät esimerkiksi etuuksien nivelvaiheen vuoksi enää täyty. Tämä heikentää ratkaisukäytännön ennakoitavuutta ja kaikista vaikeimmista tilanteista saattaa johtaa jopa perustuslain 19.1 §:n turvaamaan eksistenssiminimin vaarantumiseen, jolla itsessään tiedetään olevan vaikutuksia henkilön toimintakyvylle.

Kokonaisuudessaan Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos arvioi määritelmien yhdenmukaistamisen tarkoituksenmukaiseksi, mutta haluaa huomauttaa, että tässä työssä on otettava huomioon myös määritelmän suhde toimeentulotuesta annetun lain 2 a §:n mukaiseen velvoitteesen.

3.2 Mitä muutoksia lainsäädäntöön (erityisesti etuus- ja palvelulainsäädäntö) tulisi tehdä, jotta lainsäädäntö tukisi työ- ja toimintakyvyn ylläpitämistä ja parantamista sekä olemassa olevan työkyvyn hyödyntämistä?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos katsoo, että nykyisellään etuuslainsäädäntö on asiakkaalle raskas ja sen riittävä ymmärrys edellyttää huomattavan laajaa ja syvällistä järjestelmätietoisuutta. Työkyvyttömiä henkilöiden kannalta tämä on erittäin ongelmallista, sillä työkyvyttömyys voi jo itsessään rajoittaa henkilön mahdollisuuksia päästä oikeuksiinsa.

Komitea nostaa esiin, että sen tekemillä ehdotuksilla tähdätään siihen, että henkilö kokisi hyötyvänsä palveluihin osallistumisesta. Henkilön kokemus palveluiden hyödystä on eittämättä tärkeä, mutta lisäksi merkityksellistä on arvioida kriittisesti arvioida palvelujen vaikuttavuutta työkyvyn kannalta.

Sanktiointi ei lähtökohtaisesti ole motivoivaa. Sen sijaan tulisi keskittyä työkyvyn tukea tarvitsevan sosiaalisten, taloudellisten ja terveydentilaan liittyvien olosuhteiden vahvistamiseen työkyvyn tukea tarvitsevan koettujen tarpeiden lähtökohdista. Pikassos torjuu mietintöön sisäänrakennetun ajatuksen sosiaalityön velvoittavuudesta: aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulee olla vapaaehtoisuuteen perustuvaa, eikä sosiaalityön työskentelyä saa missään olosuhteissa sitoa henkilön sosiaaliturvaetuuteen. Mikäli näin tehdään, muuttaa se koko sosiaalityön palvelua ja peruseetosta sekä eettisiä lähtökohtia merkittävästi.

3.3 Komitea ehdottaa arvioitavaksi mahdollisuuksia liittää työkykyyn ja työkyvyttömyyteen liittyviin etuuksiin kannustimia ja veloitteita osallistua palvelutarpeen arviointiin ja yhdessä asiakkaan kanssa sovittaviin palveluihin. Ehdotuksen mukaan palvelujen saatavuus ja saavutettavuus tulee huomioida. Mitä palveluja ehdotetun arvioinnin tulisi koskea?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos suhtautuu ehdottoman kielteisesti sosiaalityön velvoittavuuteen. Sosiaalihuollon palvelujen tulee jatkossakin perustua vapaaehtoisuuteen.

Hyvinvointialueiden sosiaalihuolto sisältäen sosiaalityön ja sosiaaliohjauksen on jo valmiiksi kriisiytynyt osin perustoimeentulotuen järjestämisvastuun siirtoon liittyvien asiakkaiden sosiaalisten kriisien vuoksi sekä vaativien yhteiskunnallisten olojen vuoksi. Sosiaalityön yhteiskunnallinen tehtävä ei ole asiakkaiden sanktioinnissa, vaan suhdeperustaisessa työskentelyssä asiakkaiden yksilöllisen hyvän elämän edistämiseksi.

Tälläkään hetkellä palvelutarpeen arviointi ei ole kaikkien saavutettavissa sosiaalityön saatavuus- ja saavutettavuusongelmien vuoksi, eikä ehdotus ole omiaan vahvistamaan sosiaalihuollon tuen tarpeessa olevien asiakkaiden pääsyä palveluihin.

Mikäli sosiaalihuollon palvelutarpeen arviointiin osallistuminen säädettäisiin tietyissä tilanteissa velvoittavaksi, voisi se vaikuttaa oleellisesti myös sosiaalihuollon ammattihenkilöiden saatavuuteen. Jo tällä hetkellä sosiaalityöntekijöiden ja osin sosionomien saatavuus on heikkoa. Sosiaalihuollolle tällaisten sosiaalityön etiikan vastaisten velvoitteiden säätäminen heikentäisi työntekijöiden saatavuutta ja työn vaikuttavuutta entisestään.

4. Työttömyysturva, työllisyyden edistäminen ja osittainen työllistyminen (välimietinnön ehdotukset 8 ja 9) **4.1 Komitea ehdottaa, että työmarkkinatuen toimivuutta ja uudistamistarpeita selvitetään tilanteissa, joissa työmarkkinoille pääsy tai niille palaaminen on vaikeutunut. Mitä tilanteita ehdotetun selvityksen tulisi koskea?**

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos pitää kokonaisuudessaan komitean ehdotusta 9 epätäsmällisenä. Ehdotus 9 ei ole tarkkarajainen, eikä se viitoita mihinkään tiettyyn suuntaan. Ehdotukseen ei ole mahdollista ottaa kantaa. Välimietinnössä ei tarkemmin kontekstoida työmarkkinatuen ongelmallisuutta tilanteessa, jossa henkilön työmarkkinoille pääsy tai niille palaaminen on vaikeutunut.

Pikassos huomauttaa, että työmarkkinatukea koskevaa sääntelyä ei tule uudistaa ilman, että TE-toimistoissa nyt käytössä olevan pirstaleisen ja hallinnollisesti raskaan asiakaspalvelumallin vaikuttavuutta ja tarkoituksenmukaisuutta arvioidaan. Pikassos katsoo, että tätä arviointityötä tulisi tehdä mahdollisuuksien mukaan monialaisesti.

5. Opiskelu ja osaamisen kehittäminen (välimietinnön ehdotukset 10, 11 ja 12) **5.1 Komitea ehdottaa, että etuusjärjestelmän tulee tukea ihmisten jatkuvaa oppimista ja edistää osallistumisen tasa-arvoa. Miten etuusjärjestelmää tulisi uudistaa, jotta se parantaisi osallistumisen tasa-arvoa ja tukisi jatkuvan oppimisen palvelujärjestelmän uudistamista?**

-

5.2 Komitea katsoo, että koulutukseen hakeutumisen tulee olla ensisijaista vailla ammatillista tutkintoa oleville nuorille. Miten nuorten sosiaaliturvaa tulisi uudistaa, jotta etuus- ja palvelujärjestelmien monimutkaisuus ja niiden sisälle asetetut kannustimet eivät aiheuttaisi koulutuksen tai muiden palvelujen ulkopuolelle jäämistä tai jättäytymistä?

5.3 Komitea ehdottaa selvitettäväksi edellytyksiä käynnistää opintotukijärjestelmän kokonaisuudistus. Millainen opintotukijärjestelmän uudistus tukisi opiskeluajan toimeentuloa, sujuvaa opiskelua, tavoiteajassa valmistumista ja opiskelijan hyvinvoinnin ja jaksamisen kannalta mielekästä opintopolkua?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos pitää kannatettavana komitean ehdotusta ihmisten jatkuvan oppimisen tukemisesta sekä osallistumisen tasa-arvon edistämisen tavoitteesta.

Elinikäistä oppimista ja koulutuksellista tasa-arvoa tulisi arvioida erityisesti suhteessa komitean ehdotukseen 11. Pikassos katsoo, että erityisesti ehdotuksia 11, 12 ja 13 tulee edistää yhtenä kokonaisuutena, ja siten Pikassos vastaa kysymyksiin 5.1, 5.2 ja 5.3 samanaikaisesti.

Etuusjärjestelmän kannalta ongelmallista tällä hetkellä on, että opintotuki ei lukeudu yhdeksi syyperustaisen sosiaaliturvan muodoksi. Tällä hetkellä opintojen aikaista taloudellista tukea toteutetaan pääosin sivistyksellisenä oikeutena sen sijaan, että sitä mielletäisiin institutionaalisesti sosiaaliturvaan kuuluvaksi.

Komitea on oikeasuuntaisesti arvioinut, että koulutukseen hakeutumisen tulee olla ensisijaista vailla ammatillista tutkintoa oleville nuorille. Henkilöiden perusoikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta on ongelmallista, ainakin nykyisen etuusjärjestelmän puitteissa, vahvistaa koulutukseen hakeutumista nuoren henkilön velvoitteena tilanteessa, jossa henkilön toimeentuloa ei turvata opintojen aikana vastikkeetta tai lähes vastikkeetta.

Opintolainan kuukausiosuuden kasvattaminen sekä opintolainan korkotasossa tapahtunut muutos hankaloittavat opiskelijoiden taloudellista asemaa entisestään. Nämä yhdessä opiskeluun liittyvän koulutuspoliittisen velvoiteajattelun kanssa muodostavat Pikassoksen arvion mukaan ongelman yksilön perusoikeuksien toteutumisen kannalta. Opiskeluaikaisen sosiaaliturvan osalta on varmistettava, että mikäli sen osana huomioidaan alaikäisen tai täysi-ikäisen opiskelijan vanhempien tuloja, pitäisi harkintavallan käytön yksilöllisten tilanteiden perusteella olla mahdollista, jotta opintoajan etuudet vastaavat opiskelijan tosiasiallisia taloudellisia resursseja.

Pikassos kannattaa opintotukijärjestelmän kokonaisuudistusta, jossa opintojen rahoitukseen liittyviä riskejä arvioidaan suhteessa komitean tunnistamiin päämääriin nähden. Pikassos arvioi, että opiskeluaika tulisi liittää osaksi perustuslain 19.2 §:n tarkoittaman syyperustaisen sosiaaliturvan tilanteita, vaikka opiskeluun ei liitykään samanlaisia sosiaalisia riskejä kuin esimerkiksi työttömyyteen tai työkyvyttömyyteen.

Tilanne, jossa elinikäiseen oppimiseen, täydennyskouluttautumiseen sekä formaaliin, tutkintoperustaiseen koulutukseen edellytetään velvoiteperustaisesti ilman, että opintojen aikaisesta perusturvasta ja sen linjakkuudesta suhteessa muuhun sosiaaliturvajärjestelmään huolehditaan, ei ole yksilöiden oikeuksien turvaamisen näkökulmasta eikä koulutuspoliittisesti kestävä.

6. Lasten ja perheiden sosiaaliturva (välimietinnön ehdotukset 13, 14 ja 15)6.1 Komitea ehdottaa työryhmän perustamista lapsilisän uudistamiseksi. Mitä lapsilisäjärjestelmän eri uudistusvaihtoehtojen valmistelussa ja arvioinnissa tulisi ottaa huomioon?

Pikassos kannattaa työryhmän perustamista lapsilisäjärjestelmän uudistamiseksi. Työryhmän työskentelyssä tulisi ottaa huomioon perheiden taloudellisten tilanteiden erot ja tosiasialliset mahdollisuudet vastata lapsen elatuksesta, minkä vuoksi myös lapsilisän käyttötarkoitukset vaihtelevat. Pikassos esittää myös, että oikeutta lapsilisään tulisi jatkaa siihen saakka, että lapsi tulee täysi-ikäiseksi.

6.2 Komitea ehdottaa lastenhoidon tukien järjestelmän uudistuksen käynnistämistä. Miten ja mistä lähtökohdista lastenhoidon tukien järjestelmää tulisi uudistaa?

-

6.3 Vanhemmalla on vastuu lapsensa elatuksesta. Mitä muutoksia sosiaaliturva- tai muuhun lainsäädäntöön tulisi tehdä, jotta se tukisi vanhempien elatuskykyä?

Jotta lapsen oikeus riittävään elatukseen hänen etunsa mukaisesti voi toteutua, tulee vanhempien saamien perusturvaetuuksien tason olla riittävä. Lapsiperheiden köyhyyden ehkäisy tulee nähdä yhteiskunnallisena vastuuna.

Tällä hetkellä laissa lapsen elatuksesta ei ole mainintaa velvollisuudesta ottaa huomioon lapsen etu elatustarvetta arvioitaessa. Lapsen edun huomioon ottamisen periaate perustuu muihin oikeuslähteisiin, kuten lapsen oikeuksien sopimuksen määräyksiin. Pikassos kannattaa, että lapsen edun ensisijaisuudesta sisällytettäisiin maininta voimassa olevaan elatuslainsäädäntöön, sisältäen sekä lain lapsen elatuksesta että elatustukilain. Toisekseen Pikassos kannattaa, että sosiaaliturvan tasoon liittyen toteutetaan riittävä lapsivaikutusten arviointi, jonka tavoitteeksi asetetaan riittävällä tavalla lapsioikeuden keskeisten periaatteiden turvaaminen.

Elatuksen tarvetta arvioitaessa huomioon tulisi ottaa myös lapsen henkiset tarpeet, hänen koulutuksensa ja hänen hoitonsa. Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassoksen näkemys on, että nykyisellään elatustuen taso ei välttämättä riitä näiden muiden tarpeiden tyydyttämiseen.

7. Asumismenot ja asumismenojen korvaaminen (välimietinnön ehdotus 16)7.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 16 edistämisessä? Mikä asia tai mitkä asiat on tärkeintä selvittää?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassoksen arvion mukaan osana komitean jatkotyöskentelyä tulisi selvittää, olisiko asetettuun oikeuteemme sisällytettävissä yhdenmukainen ruokakuntakäsitys, joka vastaisi paremmin elatusvelvolliseksi asetettujen henkilöiden piiriä.

Sosiaaliturvalainsäädäntöön liittyy runsaasti vaihtelua sen suhteen, millaiset perhesuhteet ovat oikeudellisesti merkityksellisiä ja millaisia juridisia seurauksia perhemuodosta aiheutuu. Vaihtelua syntyy lisäksi sen suhteen, millaiseen oikeusasemaan perhemuoto esimerkiksi etuutta hakevan henkilön asettaa.

On tunnistettava, että yleiseen asumistukeen liittyvä ruokakuntakäsitys saattaa ruokakunnan henkilöllisen soveltamisalan aiheuttamien taloudellisten toimintamahdollisuuksien kapenemisen vuoksi pakottaa henkilön asumaan yksin myös sellaisissa tilanteissa, joissa hän esimerkiksi valitsisi asua toisen henkilön - muodostaen kaksi eri perhekuntaa - kanssa jaetussa vuokra-asunnossa.

Tällainen tilanne on omiaan vaikuttamaan henkilön kokemaan sosiaaliseen turvallisuuteen sekä heikentämään hänen taloudellista tilannettaan. Asetelma nostanee myös yleisen asumistuen yhteiskunnallisia kustannuksia. Asumistuen sisältämä elatusolettama, jonka mukaan samassa asunnossa asuvat eri perhekunnat tosiasiallisesti osallistuvat toistensa elatukseen, voi Pikassoksen näkemyksen mukaan aiheuttaa pitkäaikaisen riippuvuuden toimeentulotuesta.

Esimerkiksi jaetussa vuokra-asunnossa asumalla henkilö saattaisi pystyä huolehtimaan kiinteistä kustannuksistaan sekä jokapäiväisistä elantokustannuksistaan ilman toimeentulotukeen turvautumista, mikäli elatusolettaman henkilöllinen soveltamisala ei olisi epäjohtonmukainen perheoikeudellisesti vahvistetun elatusvelvollisuuden kanssa.

Pikassos katsoo, että sosiaaliturvalainsäädännön uudistuksen lähtökohdaksi tulisi ottaa julkisen vallan velvollisuus huolehtia henkilön elatuksesta myös asumisen tukemisen osalta, jos tämä on ei siihen itse omilla tuloillaan kykene eikä eduskuntalain tasoisesta sääntelystä voida paikantaa tahoja, joka olisi häneen nähden elatusvelvollinen.

Ruokakunnan oikeudelliseen määritelmään liittyen Pikassos huomauttaa lopuksi, että on tärkeää, että ruokakunnan käsite sekä sen juridiset vaikutukset henkilöiden ja perheiden oikeusasemaan ottaa riittävällä tavalla huomioon lapsen edun. Pikassos ei pidä kestäväenä nykyistä haitallista eriytymiskehitystä mahdollisesti lisäävää kehityskulkua, jossa vähävaraisten perheiden kohdalla taloudellinen tuki osin määrittelee, millaiset asumismuodot ovat lapselle mahdollisia.

Pikassos pitää keskeisenä, että lapsen oikeuksien yleissopimuksen (60/1991) määräyksiä sekä sitä tarkentamaan tarkoitettuja lapsen oikeuksien komitean yleiskommentteja arvioidaan suhteessa

tarpeeseen uudistaa asumisen tukia ottaen huomioon myös lapsen oikeuksien sopimuksen luonne elävänä asiakirjana.

Kokonaisuudessaan Pikassos pitää tärkeänä, että asumistuissa erotteluja esimerkiksi iän tai pääasiallisen toiminnan perusteella vältettäisiin rakentamalla asumistukijärjestelmä pikemminkin niin, että se pystyy ottamaan huomioon henkilön tai perheen tosiasiallisia olosuhteita, kuitenkin oikeusvarmuudesta riittävällä tavalla huolehtien.

8. Toimeentulotuki ja pitkäaikaisen toimeentulokitarpeen vähentäminen (välimietinnön ehdotukset 17 ja 18)8.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 17 ja 18 edistämisessä?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos arvioi, että komitean ehdotukset 17 ja 18 ovat sinällään kannatettavia.

Ehdotuksen 17 osalta Pikassos arvioi, että perusturvan kehittäminen niin sen henkilölliseltä soveltamisalaltaan kuin suuruudeltaan ovat ensisijaisia keinoja toimeentulokitarpeen vähentämiseksi. Pikassos pitää keskeisenä, että Euroopan neuvoston sosiaalisten oikeuksien komitean Suomea koskeva ratkaisukäytäntö otetaan kokonaisvaltaisesti huomioon erityisesti perusturvan ja toimeentulotuen päällekkäisyyden tarkoituksenmukaisuusarvioinnin osalta.

Ehdotuksen 18 osalta Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos haluaa kiinnittää sosiaaliturvakomitean huomion siihen, että sosiaalihuoltolain 36 §:n tarkoittama palvelutarpeen arviointi on keskeinen sosiaalihuollon asiakkaan oikeus, mutta jotta palvelutarpeen arviointi voisi aidosti edistää henkilön sosiaalista turvallisuutta ja osallisuutta yhteiskuntaan, olisi osana sosiaaliturvan kokonaisuudistusta tärkeä selkeyttää palvelutarpeen arviointiin liittyvän monialaisen yhteistyön juridisia reunaehtoja (esim. tiedonvaihtoon tai tietosuojaan) erityisesti sosiaali- ja terveyspalvelujen välillä.

Edelleen Pikassos haluaa huomauttaa, että palvelutarpeen arvioinnissa sekä sosiaalihuoltolain mukaisten palvelujen tarjoamisessa tulee huolehtia siitä, että asiakkaan itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan. Toisin sanoen on tärkeä huolehtia myös sosiaalihuoltolain mukaisten palvelujen sisällöllisestä kehittämisestä, eikä vain varmistua palvelujen muodollisesta saatavuudesta turvaamatta sitä, että ne vastaavat sosiaalihuollon asiakkaan palvelutarpeeseen sekä hänen kokemukseensa tarvitsemastaan tuesta.

Molempien ehdotusten toimeenpanon osalta on keskeistä varmistua riittävästä sosiaalihuollon asiantuntemuksesta. Toimeentulotukea koskevien ehdotusten osalta vaikuttaa siltä, että sosiaaliturvakomitea ei ole täysin ymmärtänyt sosiaalihuollon erityisasiantuntemuksen roolia omassa valmistelutyössään, mikä näkyy esimerkiksi sosiaalityön roolin hahmottamisena ensisijaisesti palveluohjauksen menetelmänä.

8.2 Mitkä ovat keskeisimmät toimenpiteet, joilla pitkäaikaista toimeentulotuen tarvetta voidaan vähentää?

Pikassos katsoo, että pitkäaikaista toimeentulotuen tarpeen vähentämisen tavoitetta olisi mahdollista tavoitella lyhyellä ja keskipitkällä aikajänteellä erityisesti kahdella eri toimenpiteellä. Ensimmäinen näistä liittyy syyperustaisen sosiaaliturvan laajentamiseen ja kehittämiseen, ja jälkimmäinen puolestaan sosiaalihuollon palveluihin ja toimintatapoihin liittyvän kehittämistyön tutkimusperustaisuuden vahvistamiseen. Jälkimmäinen toimenpide-ehdotus kytkeytyy paitsi sosiaalihuollon konkreettiseen tutkimus- ja kehittämistoimintaan, myös sosiaaliturvakomitean jatkotyöskentelyyn.

Pitkäaikaisen toimeentulotuen tarvetta tulisi vähentää ensisijaisesti perustuslain 19.2 §:n mukaista syyperusteista sosiaaliturvaa sekä sen tasoa kehittämällä. Tulisi harkita, vastaako nykyinen, porrasteinen ja syyhyn perustuva sosiaaliturvajärjestelmämme enää riittävällä tavalla yksilöllisten elämäntilanteiden moninaisuuteen, vai tuottaako se pikemminkin haavoittavia lopputuloksia, joissa henkilö joutuu turvautumaan viimesijaiseen taloudelliseen tukeen pitkäaikaisesti, koska perustuslain 19.2 §:n tarkoittama sosiaaliturva ei riittävällä tavalla vastaa hänen yksilöllistä tilannettaan.

Perusturvan institutionaalisen järjestämisen kysymyksiä tulee kuitenkin tarkastella suhteessa perusturvan tosiasialiseen tehokkuuteen ja sen kytkentään suhteessa sosiaalihuoltolain mukaisiin sosiaalipalveluihin. Oikeuskirjallisuudessa on muun muassa päihdepalveluiden yhdenvertaisen saavutettavuuden osalta katsottu, että asiakkaan oikeuksia turvataan osin näennäisesti, mikä merkitsee, että näennäisesti voidaan pyrkiä toteuttamaan henkilön oikeuksia, mutta tätä ei kuitenkaan tehdä riittävällä, yksilölliset tarpeet huomioivalla tavalla. Ratkaisut voivat muodollisella tasolla näyttää täyttävän lainsäädännön vaatimukset, mutta eivät välttämättä riittävällä tavalla huomioi yhdenvertaisuusnäkökohtia.*

*Ks. tarkemmin Vanjusov, Heidi: Saatavilla, mutta ei saavutettavissa? Sosiaalioikeudellinen tutkimus päihdepalveluihin pääsystä. Itä-Suomen yliopisto 2022.

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos pitää huolestuttavana sitä ihmiskuvaa, jota välimietinnössä välitetään pitkäaikaisesti toimeentulotuen tarpeessa olevasta henkilöstä. Välimietinnössä todetaan muun muassa, että "(P)alvelutarpeiden laadukas arviointi on edellytys sille, että asiakas on MOTIVOITAVISSA myös osallistumaan hänelle oikein kohdennettuihin palveluihin" ja "(J)otta pitkäkestoista viimesijaiselle turvalle jäämistä saataisiin vähennettyä, tulisi asiakkaiden tarpeisiin vastaava henkilökohtainen palvelu ja AKTIVOINTIKYTKENTÄ varmistaa riittävän laadukkaana".

Tähän ihmiskuvaan kiinteästi liittyen Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos haluaa kiinnittää komitean huomiota siihen, että toisin kuin välimietinnössä jäsenetään, sosiaalityön merkitys pitkäaikaisesti toimeentulotuen tarpeessa olevien henkilöiden osalta ei typisty palveluohjaukseen. Sen sijaan sosiaalityö on suhdeperustaista työtä, jossa rakennetaan suhteessa asiakkaaseen yksilön tai perheen tarpeita vastaava tuen ja palvelujen kokonaisuus, eikä näin ohjata vain palvelusta toiseen. Siten

myöskään pitkäaikaisen toimeentulotuen tarvetta ei voida tehokkaasti vähentää komitean esiin nostamalla Kelan ja sosiaalihuollon välisellä palveluohjauksella, vaan pitkäaikaisen toimeentulotuen tarpeen vähentäminen edellyttää paremmin asiakkaan tosiasiallisia olosuhteita vastaavien palvelujen kehittämistä ja niiden saatavuuden sekä saavutettavuuden varmistamista.

Pikassos pitää valitettavana, että välimietinnössä hyvinvointialueiden järjestämistä vastaavalle kuuluvan täydentävän ja ehkäisevän toimeentulotuen rooli nähdään ensisijaisesti byrokratian ja selvittelyn lisääjänä (s. 111) sen sijaan, että se jäsennettäisiin sosiaalityön työskentelyn välineenä, jolla aidosti voidaan turvata tiettyjä perusoikeusvelvoitteita tilanteessa, jossa esimerkiksi perustoimeentulotuen massamuotoinen käsittely ei siinä onnistu. Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos haluaa huomauttaa, että täydentävää ja ehkäisevää toimeentulotukea käytetään vakiintuneesti henkilön itsenäisen selviytymisen tukemiseen ja pitkäaikaisen toimeentulotuen tarpeen välttämiseen, jolloin sillä on erottamaton tehtävä osana muita sosiaalihuoltolain mukaisia palveluita. Täydentävä ja ehkäisevä toimeentulotuki on siis keskeinen sosiaalityön väline ja työkalu.

Vaikka välimietinnössä nostetaankin esiin toimeentulotuen pitkäaikaiseen tarpeeseen liittyvät kannustinongelmat, pitää Pikassos tärkeänä, että näihin puuttuminen asetettaisiin toimeentulotukijärjestelmän kehittämisen keskiöön. Pitkäaikaista toimeentulotuen tarvetta olisi tärkeä ehkäistä kehittämällä ensisijaisesti sosiaaliturvan tasoa vastaamaan paremmin uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan velvoitteita sekä sosiaalityön tutkimus- ja kehittämistoiminnan riittävällä resursoinnilla.

Sosiaalityöllä on keskeinen merkitys rakenteellisten eriarvoisuuksien ja epäoikeudenmukaisuuksien torjumisessa, ja toivon sekä toimijuuden rakentumisessa. Tämä korostaa sosiaalisen kuntoutuksen ja sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävää sekä näiden mahdollisuutta tuottaa oikeudenmukaisuuden kokemuksia haavoittuvissa sosiaalisissa olosuhteissa eläville henkilöille.

9. Etuus- ja palvelupolkujen toimivuus ja palvelujen tarjoaminen (välimietinnön ehdotukset 19, 20, 21, 22, 23, 24 ja 25)

9.1 Miten työ- ja toimintakyvyn tukemista, seurantaa ja arviointia sekä työ- ja toimintakykyä tukevia palveluja tulisi vahvistaa sosiaali- ja terveydenhuollossa?

Komitea esittää havaintonaan, että työkykypalveluja koskeva tieto on hajanaista, ja edellyttäisi merkittävää panostusta tietopohjan yhtenäistämiseen. Pikassos haluaa kuitenkin nostaa esiin, että sosiaali-, terveys- ja työllisyyspalvelujen tietopohjan ei ole tarkoituksenmukaistakaan olla kaikissa tapauksissa yhtenäinen: esimerkiksi sosiaalityö ei voi omaksua eettisen perustansa vuoksi asiakkaiden aktivointiin liittyvää tehtävää työskentelyä ensisijaisesti ohjaavaksi periaatteeksi. Näin toimiessaan sosiaalityö vain pahimmillaan lisää syrjään jäämistä yhteiskunnasta.

Pikassos pitää kannatettavana, että sosiaalisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan suhdetta toisiinsa tarkasteltaisiin ja huomauttaa, että sosiaalinen kuntoutus on ymmärrettävänä myös muuna kuin ryhmämuotoisena toimintana tai työpajatoimintana. Työkyvyn tuki pitäisikin ymmärtää sosiaali- ja terveyspalveluissa laajemmin kuin aktivointitoimenpiteinä. Lähtökohdaksi

pitäisi ottaa työkyvyn tukea tarvitsevan henkilön arjen sujuvuus ja toimivuus. Esimerkiksi voitaisiin hyödyntää osallistavan sosiaaliturvan kokeilussa kokeiltua osallisuusrahaa, jota voitiin sosiaalityössä myöntää henkilön yhteiskunnallista osallisuutta vahvistaviin tarkoituksiin. Tällaisia saattoivat olla esimerkiksi harrastusmenot. Tällaisella taloudellisella tukemisella voisi olla keskeinen merkitys kuntoutumiselle.

Sosiaalityötä sosiaalisena kuntoutuksena olisi tärkeää voida tarjota laajasti. Sosiaalisena kuntoutuksena toteutettava sosiaalityö on luonteeltaan tiivistä yksilötyötä, johon liittyy yhtenä osana kuntoutustarpeiden selvittäminen. Se ei kuitenkaan lähde liikkeelle aktivointitoimenpiteistä, vaan henkilön kokemuksellisista tarpeista.

Keskeistä on myös, että erityisen haavoittuvassa asemassa olevat kuten asunnottomat ja huumeita käyttävät henkilöt saisivat hoidon tarpeisiinsa vastaavia terveydenhuollon palveluita. Terveydenhuolto voisi hyötyä ammattilaisten osaamisen lisäämisestä tunnistaa ihmiskäsityksiä ja asenteita, joilla voi olla vaikutusta hoidon tarjoamista tai sen sisältöä ohjaavaan päätöksentekoon. Lisäksi sosiaalityön asiantuntijuutta on tärkeää hyödyntää osana työkyvyn tukea, eikä sosiaalityölle tai laajemminkin hyvinvointialueiden sosiaalihuollolle tule asettaa vain muodollisten suunnitelmien laatimiseen liittyviä tehtäviä, koska se on omiaan heikentämään sosiaalityön ja -huollon suhdeperustaisuutta sekä tätä kautta sosiaalihuollon vaikuttavuutta.

9.2 Mitä tulisi ottaa huomioon valmisteltaessa A) monialaista asiakassuunnitelmaa ja sitä koskevaa lainsäädäntöä? B) työkyky- ja kuntoutuspalvelujen yhtenäistä tietopohjaa ja sitä koskevaa lainsäädäntöä? C) vastuutyöntekijä-mallia eniten tukea tarvitseville?

A)

Sikäli yhteinen asiakassuunnitelma on kannatettava. On kuitenkin huomioitava, että sosiaali- ja terveydenhuoltoon sekä näiden palvelujen toteutukseen liittyy sellaisia sensitiivisiä tietoja, joiden luovuttamista muille toimijoille (esim. TE-palvelut) ei voida pitää asiakkaan edun mukaisena. Näin sääntelyssä olisikin tärkeää määritellä riittävän täsmällisesti, millaisia tietoja yhteiseen asiakassuunnitelmaan kirjataan.

B)

Kansallisten mittarien käyttöönotto on sikäli suositeltavaa, mutta Pikassoksen arvion mukaan se on melko kunnianhimoinen tavoite. Kokemustiedon perusteella tarkoituksenmukaisen mittarin valinta on haastavaa, eivätkä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset pysty sitoutumaan sellaisen mittarin käyttöön ottamiseen, josta saatava hyöty jää abstraktiksi tai joka näyttäytyy yhtenä ylimääräisenä lisätehtävänä jo kuormittuneissa palveluissa. Tältä kannalta olisi tärkeää keskittyä esimerkiksi vähimmäistietosisältöjen mukaisen tiedon keräämiseen, vähimmäistietosisältöjen tarkentamiseen ja näiden tietojen huolelliseen analyysiin.

Kansallisen työ- ja toimintakyvyn itsearviointimittarin kehittämisessä puolestaan tulee ottaa huomioon sen saavutettavuus: jo nyt on kokemustietoa siitä, että esimerkiksi Työterveyslaitoksen

kehittämä Kykyviisari on osalle työkyvyn tukea tarvitsevista liian monimutkainen, joten itsearviointimittarissa tulisi ottaa huomioon sen riittävä konkreettisuus ja mittarin kehittämisessä ottaa huomioon myös haavoittuvimmat asiakasryhmät.

C)

Vastuutyöntekijämalli on lähtökohtaisesti kannatettava. Vaikka kyse ei mietinnön mukaan olisikaan uudesta tehtävästä, vaan case manager -työmuodosta, olisi tämä tärkeää ottaa huomioon palveluita resursoitaessa. On hyvin epätodennäköistä, että vastuutyöntekijämalli toteutuisi asiakkaan edun mukaisesti mietinnössä hahmotellun mukaisesti, mikäli tähän ei voida osoittaa nykyistä suurempaa määrää henkilöstövoimavaroja. Lisäksi sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos ehdottaa, että mikäli vastuutyöntekijämallia edistetään oikeudellisena velvoitteena, sisällytettäisiin mallin valmisteluun vahvasti sosiaalityön asiantuntijuutta, koska vastaavanlaisista tehtävistä on pääosin kokemusta sosiaalihuollossa.

9.3 Mitä muuta tulisi ottaa huomioon alaluvun 5.10 ehdotusten edistämisessä?

-

10. Sosiaaliturvajärjestelmän kannustin- ja byrokratialoukut (välimietinnön ehdotukset 26 ja 27)10.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 26 ja 27 osalta?

Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos pitää pääosin kannatettavana sitä, että kannustinloukkujen purkaminen kohdistettaisiin ensi sijassa niihin etuuksiin, tuloluokkiin ja henkilöihin, joiden kohdalla kannustimien työllisyysvaikutus on keskimääräistä suurempi. Kannustinloukkujen purkaminen ei kuitenkaan saa johtaa jo valmiiksi haavoittuvimmissa sosiaalisissa ja taloudellisissa olosuhteissa elävien henkilöiden oikeuksien vaarantumiseen. Siten esimerkiksi perusturvan tason laskeminen ei Pikassoksen näkemyksen mukaan ole tarkoituksenmukainen reitti sosiaaliturvajärjestelmän paremman linjakkuuden varmistamiseen suhteessa tavoiteltaviin työ- ja elinkeinopoliittisiin tavoitteisiin. Kannustin- ja byrokratialoukkujen purkaminen liittyy läheisellä tavalla ylipäätään siihen, kuinka välttämättömän toimeentulon turvan ja syyperusteisen perustoimeentulon turvan yhteys jatkossa järjestetään erityisesti tukimuotojen keskinäisten porrastuserojen näkökulmasta.

11. Asumis- ja työperusteinen sosiaaliturva ja kansainvälinen liikkuvuus (välimietinnön ehdotukset 28, 29 ja 30)11.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 28, 29 ja 30 edistämisessä?

-

12. Syyperusteisten perusturvaetuuksien yhtenäistäminen ja yhdistäminen ansioturva huomioiden (komitean esitys seuraavalle hallitukselle)

12.1 Komitea esittää syyperusteisten perusturvaetuuksien yhtenäistämistä ja yhdistämistä ansioturva huomioiden alaluvussa 6.1. Tarkoituksena on selkeyttää ja yksinkertaistaa vaiheittain etuusjärjestelmää ja sen toimeenpanoa sekä helpottaa siirtymistä etuudelta toiselle. Mitä hyötyjä ja haasteita perusturvaetuuksien yhtenäistämiseen ja yhdistämiseen voi liittyä?

Yhteen perusturvaetuuteen siirtyminen on kannatettava ehdotus. Syyperustaisen perusturvan yhtenäistäminen ja yhdistäminen ehkäisi etuudelta toiselle siirtymiseen liittyviä sosiaalisia ja taloudellisia riskitilanteita. Pikassos kuitenkin katsoo, että yhtenäisen perusturvaetuuden kustannusvaikutukset tulee arvioida tarkkaan, sillä mikäli perusturvaetus säilyttäisi edelleen

merkittävän päällekkäisyyden viimesijaisen toimeentulon turvan kanssa, ei yhtenäistäminen ja yhdistäminen muuttaisi juurikaan etuutta saavien henkilöiden oikeusasemaa verrattuna nykyiseen tilanteeseen, jossa viimesijaisen toimeentulon turva täydentää syyperusteista perusturvaa.

12.2 Mihin suuntaan perusturvaetuuksien yhtenäistämistä tulisi kehittääA) etuuksien ehtojen osalta?B) toimeenpanon osalta?

-

13. Ehdotusten priorisointi13.1 Välimietinnössä on komitean 31 ehdotusta tuleville hallituksille. Mitä kolmea ehdotusta tulisi edistää ensimmäisenä ja miksi?

Pikassos katsoo, että ensimmäisenä tulisi edistää ehdotuksia 12 (opintotukijärjestelmän kokonaisuudistuksen edellytysten selvittäminen), 17 (toimeentulotuen roolin kaventaminen perusturvaa täydentävänä tuen muotona) sekä 25 (sosiaali- ja terveydenhuollon työ- ja toimintakykyä edistävien palvelujen keskinäisen työjaon tarkastelu) yllä esitetyn perusteiden, rajoituksien ja huomioiden.

14. Julkisen talouden kestävyys14.1 Sosiaaliturvauudistuksessa tehtävät ratkaisut voivat joko vahvistaa tai heikentää julkista taloutta pitkällä aikavälillä. Komitea on linjannut, että uudistuksen tulee osaltaan varmistaa julkisen talouden kestävyys työllisyyttä ja väestön työ- ja toimintakykyä vahvistamalla. Tulisiko sosiaaliturvan uudistamisella tavoitella parannusta julkisen talouden kestävyteen pitkällä aikavälillä ja jos kyllä, niin miten?

-

15. Komitean linjaukset toisen kauden työlle15.1 Komitea on linjannut toisen kautensa työstä alaluvussa 6.2. Mikä luetelluista kokonaisuuksista on tärkein ja miksi?

Pikassos arvioi, että luetelluista kokonaisuuksista perustuslain 19.1 § ja 19.2 §:n välisen hierarkian selvittäminen ja etuusjärjestelmämme kehittäminen paremmin vastaamaan portaikkomallia perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännön mukaisesti on keskeisin komitean ehdottamista linjauksista sen toisen kauden työlle. Pikassoksen arvion mukaan tämä luo pohjan myös komitean jatkotyöskentelylle, joka kytkeytyy esimerkiksi etuuksien yhteensovittamiseen, etuuksien yksilö- ja perhekohtaisuuden selvittämiseen sekä myös viime kädessä sosiaaliturvan kokonaisuuden uudistamiseen.

15.2 Mihin suuntaan lueteltuja kokonaisuuksia tulisi kehittää?

Komitea nostaa yhdeksi jatkotyön linjaukseksi oikeuksien ja velvollisuuksien kohtuullisen tasapainon etsimisen. Ehdotus kytkeytyy läheisesti etuuksien ja palvelujärjestelmän tiiviimpään kytkökseen. Pikassos jakaa käsityksensä tämän tasapainon etsimisen merkityksestä, mutta haluaa samalla toistaa huomionsa siitä, että palvelujärjestelmää ei ole perusteltua rakentaa velvoittavuuden varaan.

Toisin sanoen Pikassos vastustaa kehityskulkua, jossa sosiaalityön työskentely sidottaisiin edes osittain henkilön viimesijaisen taloudelliseen tukeen tai perusturvaan niin, että työskentelystä kieltäytyminen voisi johtaa henkilön taloudelliseen sanktiointiin. Sen sijaan Pikassos pitää tärkeänä, että sosiaalityössä säilyy mahdollisuus turvata henkilön tai perheen perustavanlaatuisen oikeuksien

toteutumista sekä lieventää esimerkiksi velkaantumisesta aiheutuvia riskejä taloudellisen tuen avulla, jota voidaan tarvittaessa myöntää erillään muusta tukijärjestelmästä.

16. Mitä muuta haluat todeta sosiaaliturvauudistuksesta?

Komitea toteaa, että palvelujärjestelmän vaikuttavuuden vahvistamiseksi tarvitaan nykyistä kattavampaa ja luotettavampaa tietoa palvelujen vaikutuksista, minkä edellytyksenä on palvelujen riittävä tilastointi sekä tietojen saaminen etuuksien ja palvelujen yhteiskäytöstä. Komitean mukaan etuuksien yhteydessä käytettävien palvelujen vaikuttavuutta tulisi myös arvioida nykyistä laajemmin syy-seuraus -vaikutusten arvioinnin mahdollistavilla tutkimuksellisilla menetelmillä. Pikassos arvioi, että erityistä huomiota tulisi kiinnittää sosiaalihuollon menetelmien ja vaikuttavuuden arvioinnin näkökulmiin kansallisesti. Tämä edellyttää merkittäviä lisäresursointeja sosiaalihuollon tutkimus- ja kehittämistoimintaan.

Lisäksi Pikassos haluaa kiinnittää huomiota siihen, että kokonaisuudistuksen jatkotyöhön tulisi sisällyttää järjestelmällisesti esimerkiksi kokemusasiantuntijatoiminnan sekä muun palvelujärjestelmää suoraan tai välillisesti hyödyttävän vapaaehtois- ja palkkiotyön tosiasiallinen mahdollistaminen siten, että tämänkaltainen yhteiskunnallinen osallisuus ei heikentäisi yksilön sosiaaliturvaa.

Tuominen Tuula
Pikassos Oy

Kantola Marjo
Pikassos Oy, Sosiaalialan osaamiskeskus - Anna Pekkarinen,
kehittämispäällikkö